

JOAN BAPTISTA ROIG I L'ORIGEN ILUSTRE DE LOS BORJAS¹

JOAN IBORRA

EL CONTEXT

La primera meitat del segle XVII valencià es caracteritza per l'existència d'una gravíssima crisi poblacional i econòmica motivada sobretot per l'expulsió dels moriscos de 1609, que tingué per corol·lari un despoblament rural molt elevat que es perllongà durant gairebé un segle. L'ambició absolutista de la monarquia dels Àustria trobà el terreny adobat al País Valencià per assentar les bases d'un poder centralitzat en el qual el regne de València assumí el paper d'un contribuent dòcil i mansuet en el finançament de la hisenda imperial. Antoni Furió reporta la dada de les corts de 1604 que aprovaren la dotació d'un servei a la monarquia de 400.000 lliures, una xifra que multiplicava per quatre el suport oferit per les corts per a la defensa del litoral durant tot el segle XVI.² Un autor anònim es burlava –sense pietat, deia Sanchis– de la generositat i la despesa atorgades:³

Lo rei nos ve
a fer mercés;
los mercaders
fa militars;
a familiars
se posen creus
i a alguns hebreus
hàbits al pit [...].
No hi ha ningú
que no pretenga,
ab falsa arenga,
ser comte o duc.

1. Aquest article s'inclou dins el projecte de recerca «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (IV)», referència FFI2009-14206 del Ministerio de Ciencia e Innovación.
2. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, València: Alfons el Magnànim, 1995, p. 336.
3. Manuel SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València*, València: Cercle de Belles Arts, 1972, p. 286.

Una àcida crítica que incidia fortament sobre un dels mecanismes integradors de la classe social burgesa dins l'àmbit de la petita noblesa, establert amb l'objectiu d'aconseguir l'adhesió sense fissures a la corona d'aquest potent sector. A mitjan segle, la contribució del regne ascendí a més de dos milions de lliures, sense comptar altres ingressos procedents de fonts econòmiques alternatives. Aquesta política tributària no podia engegar-se sense obtenir la complicitat de la noblesa ensems amb les classes benestants enriquides, entenent dins d'aquest concepte el patriciat urbà de viles i ciutats, per a les quals s'obria una via d'ascens social vers l'aristocràcia. Segons Furió, «la crisi financera, i també la inquietud política i social [...] llançarà les classes dominants en braços de la monarquia, incrementant així la seua dependència i subordinació [...]. Com ja havia succeït en les crisis tardomedievals, la noblesa pogué reforçar la seua posició dominant només a costa de cedir quotes de poder a la corona».⁴

Durant la primera meitat del segle XVII, el clan familiar dels Borja mantenia encara la major part del poder aconseguit durant el segle anterior. Una llarguíssima nissaga de descendents, amb el duc de Gandia al cap, conservava nombrosos ressorts polítics, a més d'una evident influència social, almenys al País Valencià. La casa ducal, malgrat la debacle econòmica ocasionada per l'expulsió dels moriscos i la davallada del negoci sucrer, continuava exercint el lideratge de la noblesa valenciana representada a la cort.⁵ Un exemple d'aquest poder el trobem en la pretensió no reeixida del príncep de Squillace d'obtenir la grandesa d'Espanya que després tractarem. Aquesta hegemonia generà elogis encesos en les cròniques dels segles XVI i XVII, com les de Viciano i Escolano, a més d'una genealogia interessant sobre els orígens dels Borja escrita per un il·lustre jurista valencià, Joan Baptista Roig, objecte central d'aquest treball. Som del pensar que també s'havia d'haver generat algun signe de crítica més o menys pública, o potser velada per temor a les conseqüències, de la qual, però, no hem estat capaços de trobar cap senyal. Tanmateix, algunes imatges icòniques de la València del XVII servien de suport per als retrets públics, on algunes mans anònimes penjaven cartells, enigmes o textos contraris als governants, com tindrem ocasió de comprovar. Centrarem, doncs, l'observació en dues figures de signe divers, la lloança i la crítica, que tot plegat formen un contrapunt necessari per a bastir les línies històriques del devenir borgià a la ciutat i regne de València, per a la qual cosa analitzarem alguns aspectes procedimentals de la construcció de les genealogies, examinarem detalladament l'autor Roig de la Peña i la crònica que li fou ordenada d'escriure i ho contraposarem als usos del costumari crític de l'època.

L'ALTERACIÓ DELS ORÍGENS

L'any 1610 eixia de les premses de Pere Patrici Mey, de València estant, el primer volum d'una obra històrica d'ample bagatge i projecció que resseguia la cronística valenciana d'àmbit diacrònic, *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, del cronista Gaspar Escolano.⁶ Al llibre vuité d'aquesta obra, l'historiador asseverava que els antecedents familiars dels Centelles, tot seguint Viciano, provenien d'un nobilíssim origen carolingi, cosa que no feia més que

4. FURIÓ, *Història del País Valencià*, pp. 335-343.

5. SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ, *Los Borja y los moriscos. (Repobladores y «terratenientes» en la Huerta de Gandía tras la expulsión de 1609)*, pròleg de Bernard Vincent, València: Alfons El Magnànim, 1992.

6. GASPAR ESCOLANO, *Décadas de la historia de Valencia*, València, 1610-1611. Citem de l'ed. facsímil de València, 1979.

reblar el clau de la llegenda genealògica centrada en el mite dels Creons, probablement creada per Joan Baptista Anyés en favor dels comtes d'Oliva.⁷

La unió de les cases Borja i Centelles, a través del vincle matrimonial de Carles de Borja, V duc de Gandia, fill de Francesc de Borja, amb Magdalena de Centelles, comtessa d'Oliva, deixava els primers en franca inferioritat dinàstica davant la categoria de la nissaga carolíngia preparada per Anyés. La greu situació travessada per la família Centelles durant la segona meitat del XVI, alguns membres de la qual foren perseguits per la Inquisició, o bé foren empresonats o ajusticiats, fou aprofitada pels Borja, malgrat la «unió» matrimonial entre ambdues famílies, per a «fabricar», en paraules d'Eulàlia Duran, una ascendència de similar categoria que fes entroncar els Borja amb la descendència de la casa reial aragonesa.⁸ Els esforços, per tant, s'encaminaren cap a la consecució d'uns orígens aristocràtics, atesa la magnificència de la casa ducal de Gandia, la nombrosa descendència existent i la qualitat de les aliances matrimonials seguides per la família Borja des d'Alexandre VI. Calia, doncs, dotar la casa d'un llinatge gloriós que dignifiqués la nissaga i la situés en la mateixa escala que l'alta noblesa. Tanmateix, l'objectiu final apuntava cap a l'equiparació dels Borja amb la reduïda selecció de famílies aristocràtiques, al voltant de 25, que des de 1520 se situaven al cim de la cort imperial amb el títol de grans d'Espanya. Al País Valencià només existien dues famílies amb aquest títol: els ducs de Sogorb, de contrastada ascendència règia, i els Borja, un llinatge procedent de menestrals, fosc i ennoblit artificialment amb posterioritat. Aquesta «modesta» extracció social històrica calia ser mudada per una altra que ennoblís sense màcula l'ascendència, que fóra ben documentada i fornida de testimonis i que la situés al regne de València, almenys, des dels primers temps des de la conquesta de Jaume I; o potser, fins i tot, que fóra documentada amb anterioritat, com així es féu.

La tècnica de l'alteració i mudança dels orígens, no per coneguda resulta menys eficaç. Es tractava de fonamentar la falsia genealògica borgiana sobre uns documents inexistents però dotats d'un vel de credibilitat, com la reiterada al·lusió a antiquíssims manuscrits estranyament desapareguts, textos històrics extraviats i la invenció sense embuts de famílies i personatges creats *ex professo*. També s'invocava l'*auctoritas* de savis i reconeguts autors —«auctores de gravedad y auctoridad»— quan no s'aplicava directament una barroera falsificació documental sobre cròniques manuscrites ben conegudes, com fou el cas d'algun còdex de la coneguda crònica *Històries e conquestes* de Pere Tomic alterat en favor dels Boil. Hom ho pot documentar al text d'Escolano sobre l'ascendència falsa dels Vilaragut, basada en «un manuscrito antiguísimo que tengo en mi librería», que mai no fou trobat.⁹

Aquesta classe de fal·làcies i manipulacions que es posaren al servei dels Borja resultaven relativament freqüents i serviren per a interessos polítics i eclesiàstics. La redacció d'aquestes cròniques o genealogies solia encarregar-se a gent lletrada com notaris, juristes, cortesans, etc., capaços d'ocultar i manufacturar la documentació ad hoc per a l'obtenció dels resultats cercats. L'abundància cronística de la Corona d'Aragó, farcida de faules i llegendes historiogràfiques i nobiliàries, propiciava de forma extraordinària els escrits suposadament fonamentats en aquests venerables papers que avalaven la suplantació. A criteri de Valsalobre i Rossich, les dades històriques resultaven més versemblants com més autors s'hi afegien. Així ocorria sovint que «un historiador que no tenia cap

7. Joan IBORRA, «Aragó i Catalunya *ante unionem* a la *Crònica de València* de Martí de Viciana. Notes per a l'estudi de les fonts historiogràfiques», dins *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona: PAM, 2007, p. 178.

8. Eulàlia DURAN, «Els Borja i els escriptors valencians coetanis», *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians [Actes del II Simposi Internacional sobre els Borja]*, 2 (2008-2009), p. 35.

9. ESCOLANO, *Décadas...*, VIII, cols. 838-849.

intenció falsària, però que no tenia a disposició seva un mètode crític per distingir la veritat històrica de la falsa, acceptés amb convenciment total com a autoritats històriques obres plenes de falòrnies i invencions, o basades en falsificacions de tota mena».¹⁰

L'aplicació d'aquest mètode genera uns discursos redundants on el material històric s'amuntega de forma heterodoxa amb el convenciment que la quantitat de documentació citada anirà en report de la veracitat de les afirmacions contingudes. Per aquest motiu, els autors no s'estalviaven la cita de càrrecs, textos antics, potser insòlits, relacions familiars i faules narratives que de vegades extreien de cròniques medievals i ajustaven a la mesura necessària dels objectius marcats. Temps hi haurà per contrastar aquestes pràctiques en la genealogia borgiana de Roig de la Penya.

Dins l'estratègia ideada per aconseguir una nissaga distingida per als Borja, hem de consignar una iniciativa del príncep de Squillace, reportada per Jiménez, per a la redacció d'una genealogia règia amb la finalitat de servir de suport documentat a la petició del títol de gran d'Espanya que aquest príncep pretenia aconseguir de Felip IV. L'elaboració d'aquesta crònica i del corpus documental en què havia de basar-se aquest text fou confiada a Joan Baptista Roig de la Penya, llavors secretari del duc de Vilafermosa, a més d'exercir altres càrrecs i activitats de caràcter bàsicament jurídic, però també relacionats amb la literatura, la poesia i la història. Roig finí la seua crònica el 4 de març de 1621, pocs dies abans que el nou monarca comencés a regnar.¹¹

És convenient, doncs, penetrar dins la trajectòria biogràfica d'aquest cronista per analitzar els camins per on discorria el devenir historiogràfic barroch, la tipologia escripturària i, sobretot, la intencionalitat que subjeia en aquesta classe d'escrius, encomanats o fets «per encàrrec», per si la redacció delata d'altres connotacions o vel·leïtats literaturitzants.

EL JURISTA

Joan Baptista Roig de la Penya pertanyia a una família de la petita noblesa capitalina, era generós i estava assentat a la ciutat de València, al carrer de Cavallers de la parròquia de Sant Pere, potser una de les més destacades de les dotze en què es dividia la València de llavors. Havia nascut a finals del segle XVI, l'any 1590, i el seu decurs vital s'estengué fins a 1650, al bell mig del segle XVII, en què morí. Sabem que aconseguí el doctorat en ambdós drets per la Universitat de València el 15 de febrer de 1615 i posteriorment matrimonià amb Magdalena Dou, amb qui tingué dos fills, Francesc i Tomàs. La data de naixença l'hem obtinguda a partir d'unes afirmacions del cronista, la primera d'abril de 1621 on asseverava tenir 31 anys, 36 l'octubre de 1628 i una tercera de 1646 quan indicava una edat de 52 anys. Aquesta disparitat d'afirmacions planteja una oscil·lació de l'any de naixença compresa entre 1590, 1592 i 1594, les dues darreres dades difícils de mantenir atesa la juvenesa de l'estudiant per a obtenir el grau de doctor en ambdós drets abans de l'any 1615. La regulació establida per Ferran II d'Aragó a les corts d'Oriola de 1488 sobre l'elecció de consellers exigia, per a formar part electa del Consell general, haver complit els vint-i-cinc anys, ser casat i demostrar que hom tenia una residència fixa a la ciutat.¹²

Molt aviat començà Roig de la Penya el *cursus honorum* del seu ofici, perquè el mateix any del doctorat optà a l'elecció de conseller pel cos de juristes i el 22 de desembre de 1615 fou elet per al

10. Pep VALSALOBRE; Albert ROSSICH, *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: UOC, 2007, pp. 88-90.

11. Javier JIMÉNEZ BELMONTE, *Las obras en verso del príncipe de Esquilache*, Woodbridge: Tamesis, 2007, pp. 67-68.

12. Vicente GRAULLERA, *Juristas valencianos del siglo XVII*, València: Biblioteca Valenciana, 2003, pp. 68-69.

primer càrrec públic: conseller jurista per a l'exercici de 1616. No fóra estranya la tria d'aquesta opció per part de Roig: les ciutats, ço és, la burocràcia civil de les ciutats s'havia convertit en una mena d'escola formativa per a aquells que tenien la pretensió de prosseguir una carrera funcional. Aprenien els entrevalls de la paperassa, les vies administratives i, encara, restaven exempts de responsabilitats o bé n'assumien de ben poca. Si hom cometia algun error, vist que la decisió havia de passar a través d'un munt de càrrecs, solia esvanir-se i ningú no es preocupava per escatir-ne el responsable. Per als juristes consistia gairebé en un pas obligat, atès que els càrrecs eren provisionals i es renovaven anualment. La paga era escassa, però per als qui començaven *cursus* es convertia en una pràctica productiva i vàlida per a esmolar la dialèctica, l'argumentació i el coneixement de les lleis forals.

L'obtenció d'aquest primer càrrec devia procedir d'una informació extensa sobre les relacions socials dels juristes de la parròquia, a més de disposar d'un lligam ferm amb el col·lectiu de juristes per on es presentava el futur conseller, al marge dels possibles dots diplomàtics –o clientelars– que calia desenrotllar perquè la seua candidatura triomfés finalment. Els generosos i els juristes constituïen dos cossos diferents, cadascun dels quals triava els seus membres independentment dels consellers de la parròquia i dels oficis. Cascun any, sobre una proposta de dotze juristes, un per parròquia, se n'elegien quatre, els quals formaven part del Consell general de la ciutat. Un càrrec, tot i que no remunerat, que hom podia compatibilitzar amb l'exercici de qualsevol altre, com observarem posteriorment. Roig de la Pena fou elegit conseller jurista per a l'any 1616, quan era un no ningú, i per al 1626, quan ja acumulava altres càrrecs de força importància, com el d'assessor i advocat per a les baronies, advocat del convent de Predicadors, etc.¹³

L'oportunitat de conèixer l'entramat municipal degué servir de suport fonamental per a una trajectòria de jurista que l'encimbellà dalt l'escala social del gremi i la ciutat fins a traspassar les fronteres del regne. Amb el pas del temps assolí un reconeixement i una ascendència intel·lectual elevada, com ho acrediten els papers coetanis que hom pot consultar.¹⁴ Sobta la manca de notícies i treballs fets sobre Roig de la Pena, tret dels repertoris bibliogràfics tradicionals, que es limiten a enumerar la migrada obra coneguda, en gran part encara inèdita.

Els esforços del novell advocat foren recompensats amb un càrrec teòricament honorífic, però que servia d'experiència positiva envers l'exercici d'altres càrrecs de major envergadura. Fou nomenat membre del tribunal d'Apel·lacions d'Emprius de la ciutat de València. El tribunal d'Emprius coneixia i resolvia les causes obertes relacionades amb els béns comunals: pastures, ramat, assegadors, camins... Un privilegi reial atorgava als jurats de València la capacitat suficient per a integrar-se dins aquest tribunal. L'evident contradicció existent entre ser jutge i part seguida pels jurats originà la creació d'un tribunal d'Apel·lacions amb tres jutges a fi de destriar els conflictes d'interessos. Aquell mateix any, dins la convocatòria anual de renovació de càrrecs feta per Pasqua de Resurrecció, s'elegiren els membres d'aquest tribunal, un jutge pels jurats del grup de generosos, un altre pels de ciutadans, i un tercer pels advocats de la ciutat. Sobre aquest darrer existia el costum d'escollir-lo entre els advocats de la ciutat o els consellers juristes. Així ocorregué en el cas de Roig de la Pena, que fou elegit el primer any d'exercici de conseller jurista i repetí l'experiència onze anys després, el 1627.¹⁵

13. *Ibidem*, pp. 57-63.

14. Jerónimo MARTÍNEZ DE LA VEGA, *Solemnes i grandiosas fiestas que la noble i leal Ciudad de Valencia a echo por la Beatificación de su santo Pastor i Padre D. Tomás de Villanueva; al muy ilustre Cabildo y Canónigos de su Santa Iglesia Metropolitana. Por Gerónimo Martínez de la Vega, Presbítero valenciano, beneficiado de la misma Iglesia; con un discurso de los Obispos i Arçobispos, desde el día de su conquista por el Rey don Jayme y otras cosas memorables*, València: Felipe Mey, 1620, f. 318.

15. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, pp. 84-85.

Roig comptava amb el bagatge de dos anys d'exercici de l'advocacia municipal, el 22 de desembre de 1619, quan es féu l'elecció dels assessors de justícia civil. Foren elegits assessors Roig de la Peña i Pau Bayarri.¹⁶ Aquest acte es realitzava després de la tria dels justícies criminal, civil i el dels Tres-cents sous, un assessor per al criminal i dos per al civil, sorgits de la llista de candidats proposats pels jurats, racional i síndic. Les corts de Montsó de 1510 establiren un ordre jeràrquic en l'elecció dels assessors, de tal manera que rebien la condició de «primer» i «darrer», en funció de l'ordre d'elecció, o d'extracció, a partir d'instaurar-se el sistema d'insaculació que encara trigaria alguns anys en aplicar-se al cap i casal. Aquest sistema s'instaurà a la ciutat de València per un privilegi expedit per Felip IV el 20 d'octubre de 1633.¹⁷

La preeminència dins el cos dels advocats, l'obtingué Roig de la Peña quan fou elegit per al càrrec d'assessor de justícia per als exercicis de 1619, 1628, 1631 i 1639.¹⁸ L'any 1632, en què també s'havia inclòs el seu nom, no fou triat. Quan el 1630, el titular d'aquesta assessoria, Lluís Joan Mingot, es traslladà a Madrid en representació de la ciutat davant el Consell d'Aragó, la substitució recaigué sobre Roig de la Peña, nomenament que no resultava inapropiat, atès que un any després adquiria la condició d'advocat de la ciutat. Tanmateix, notem que a les actes del Consell general s'havia produït un canvi valuós en la condició social de Roig. L'escrivà transcriu literalment «per ço durant absència encomana dita assessoria al doctor Joan Batiste Roig, cavaller», ergo l'il·lustre jurista havia abandonat la condició de generós per pertànyer a un estrat social superior, el dels cavallers.¹⁹

En la trajectòria professional de Roig de la Peña, observem com la faceta de jurista va assumint altres responsabilitats, totes relacionades amb l'exercici del dret. Així fou nomenat advocat del convent de Predicadors l'any 1624, advocat extraordinari de la ciutat el 1626, per ascens de Cristòfor Crespí de Valldaura. Aquest mateix any, l'advocat titular, misser Joan Baptista Olginat, delegà el seu vot a l'Estudi general en Roig de la Peña; el 22 d'agost de 1626 fou nomenat advocat fiscal i assessor de les baronies dependents del Consell, també ho tornà a ser l'any 1649 i en morir el 1650 fou substituït per Francesc Ferragut Martí de Pujades, corregidor d'advocats. La denominació «baronies» incloïa una sèrie de poblacions que estaven sota la jurisdicció de València. Pertanyien al duc de Sogorb, que les hagué d'empenyorar a la ciutat en garantia d'un préstec financer. El Consell general exercia la potestat de nomenar els jurats, el justícia i el lloctinent del justícia, els advocats i altres assessors que solien extraure's de la nòmina d'advocats ordinaris de la ciutat.²⁰ En aquestes dates, Roig de la Peña ja havia assolit un prestigi extraordinari com a jurista i lletrat, havia estat nomenat secretari del duc de Vilafermosa,²¹ i també fou l'encarregat d'elaborar la crònica genealògica sobre la nissaga dels Borja que després analitzarem amb més detall.

16. *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, II, introducció i notes de Salvador Carreres Zacarés, València, 1935, p. 1071.

17. Amparo FELIPO ORTS, *La oligarquia municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la insaculación*, València: Alfons el Magnànim, 2002, p. 243.

18. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, pp. 77-79.

19. Salvador RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, «Societat i formació mèdica: L'hort de les Herbes de València», *Gimbernat*, 19 (1993), p. 285. Roig apareix com a cavaller en un jurament del càrrec de conservador de l'Hort de les Herbes, de la Universitat de València, el 2 de març de 1633. Així el veiem signar com a *testes*: «Joan Batiste Roig, cavaller, en companyia de Bernaldino Andari, mercader».

20. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, p. 98.

21. El ducat de Vilafermosa emparentà amb la família Borja a través de Lluïsa de Borja, coneguda com a la «santa duquessa», germana de Francesc de Borja, IV duc de Gandia, per haver matrimoniat amb el seu cosí Martín de Gurrea y Aragón, duc de Vilafermosa i comte de Ribagorça.

De la importància social que havia assolit Roig dona certesa el *Llibre de memòries de la ciutat* en relatar la vinguda del rei Felip IV l'any 1627 i la processó civico-religiosa que es formà per anar a rebre'l: «Dia 19 juny 1627, del gloriós Sent Vicent Ferrer, en lo convent de Sant Sebastià, de la Orde de X. Francisco de Paula, constituït fora y prop los murs de dita ciutat, fronter de dit portal de Quart, dinà allí Sa Magestat y manà que en haver dinat, lo ixqués a rebre la Ciutat». Entre d'altres autoritats que constituïen el seguici, el cronista inclou a la part dreta «miser Juan Bte. Roig, advocat ordinari».²²

La dècada dels anys trenta del segle XVII es convertí en l'època de consolidació jurídica de Roig de la Penya. Fou admès com a cavaller a l'orde de Montesa, la qual cosa atorgava una capa de credibilitat nobiliària sobre els seus membres, vist que fins i tot per als simples frares s'exigia la puresa de sang i la legitimitat familiar.²³ Quan l'advocat de la ciutat Lluís Mingot realitzà un viatge a Barcelona el 1629 per afers de la ciutat, fou substituït per Joan Baptista Olginat de Medicis en la delicada funció de concedir el *vidit* als informes, tasca que poc després assumí Joan Baptista Roig. A principi de 1630, el 5 de febrer, el prior Alexandre Vidal de Blanes el contractà per a les funcions d'advocat del col·legi de la santa Inquisició. A l'any següent, el 1631, ascendí al càrrec d'advocat ordinari de la ciutat i fou proposat per a la plaça d'assessor del justícia civil, per a la qual no fou triat. El jurista Carles del Mor fou nomenat l'any 1633 «conjunt» del doctor Roig, un senyal de la importància que aquest havia aconseguit. Exercí el paper de corregidor d'advocats en vuit ocasions entre 1633 i 1650. Els «corregidors» eren una mena d'oficials encarregats de controlar l'exercici de l'advocacia que eren coneguts popularment com «savis en dret». El càrrec existia des del segle XIII, i quan es fundà la Universitat de València se'ls encomanà la funció de controlar la contractació de professorat i la concessió de graus. Els designava la ciutat amb la missió d'examinar privadament l'aspirant a graduat i atorgar-li l'aprovació, o no, a fi d'actuar posteriorment. El 17 de març de 1618, el claustre confirmava els nomenaments dels «savis en dret» de les facultats de Dret, n'interdia de nous i els limitava al nombre de dotze.²⁴

La denominació de «savi en dret» designava l'ofici de jurista, sense altres alteracions; també eren coneguts com a «corregidors de juristes i advocats» i ocasionalment es feia servir el sintagma «savi de la plaça». Però, en definitiva, donaven nom a un mateix ofici, lligat als estaments oficials, d'aquí que les referències documentals muden o alteren aquest nom. La designació mantenia les pautes tradicionals, eren nomenats per un any i l'acte de tria es realitzava el darrer dia de l'any, després del procés d'elecció dels juristes. Fou també examinador de notaris els anys 1621, 1632, 1635, 1638 i 1640, un càrrec que anava més enllà de la correcció i visura dels exàmens, perquè el gremi de notaris exigia un control sever per a l'ingrés dels nous membres.²⁵

La progressiva intervenció del monarca en les funcions i directives de les corts i la Generalitat havia afeblit força la capacitat d'exercici del paper polític que tenien assignades aquestes institucions. La facultat operativa de la corona es veié primada per la greu feblesa de la societat valenciana i el paper «purament administratiu» –segons Furió– assignat des del principi a ambdues institucions. Situació que contrastava fortament amb el pes polític de la Generalitat catalana, com reporta aquest historiador per mitjà d'una cita de l'acta de corts de 1624: «nosaltres en este regne no

22. *Llibre de memòries...*, pp. 1107-1108.

23. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, p. 48.

24. AMPARO FELIPE ORTOS, *La Universidad de Valencia durante el siglo XVII (1611-1707)*, València: Generalitat Valenciana, 1991, pp. 256-257.

25. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, pp. 88-93.

tenim la plenitud de poder que los deputats de Catalunya i Aragó». ²⁶ En aquest context es forjà la contribució del País Valencià a la corona per a la defensa de Tortosa en la guerra dels Segadors: «Per quant lo enemich està en la frontera y ha envadit una vegada la ciutat de Tortosa, així mateix a ocupar la Castellania de Amposta que va a ser la muralla y fort per a la total defensa del present regne y allà se ha de tutelar e impedir qualsevol invasió». ²⁷ L'any 1643 fou enviat un grup de cinquanta-dos juristes a Tortosa dins el contingent de dos mil hòmens que obligà la ciutat a confeccionar diverses llistes per especialitats, una de les quals era la dels juristes, que incloïa Joan Baptista Roig. Aquesta decisió comptà amb la posterior oposició del Consell general per a dotar de noves contribucions econòmiques la corona, que volia així fer front a la despesa de la guerra amb diners valencians, exigències que avalotaren la ciutat i foren el germen d'un intent de revolta dels anys 1645-1646. ²⁸ Tot just durant les corts de 1645, entre les peticions del braç aristocràtic o militar s'inscriu la sol·licitud d'autorització formulada pel braç per al jurista Joan Baptista Roig, llavors l'advocat més antic de la sala i del Consell de la ciutat. El braç militar demanà que se li concedís autorització per a tenir d'adjunt el seu fill, a la qual cosa, com es féu constar a les actes de cort: «Demanant-ho per secretaria, sa Magt. tindrà consideració». No tenim notícia que prosperés.

Roig de la Penya morí l'any 1650 a la ciutat de València. Havia atorgat testament el 14 de juliol de 1650 davant del notari Sixt Godes, que fou publicat tot just l'endemà, el 15 de juliol. En el càrrec d'advocat de la ciutat fou substituït per Miquel Joan Moret el 20 de juliol de 1650, data que ens fa pensar que l'òbit degué produir-se molt pròxim a la signatura del testament. Així mateix, fou substituït en el càrrec de corregidor d'advocats per Joan Baptista Valda. A l'inventari realitzat pel notari posteriorment, el 27 de juliol, es detalla minuciosament l'extensa biblioteca que Roig havia creat al llarg dels anys, amb un total de 734 obres, la majoria de caràcter jurídic. Hi destaquen els vinculats a València i al dret foral valencià com per exemple els *Furs*, en l'edició de 1548 en dos volums, els privilegis de 1515, els furs de la Diputació de 1525 o els dos volums de Covarrubias de 1606. L'any 1668, la viuda, Magdalena Dou, encara mantenia la procuradoria dels seus dos fills, Tomàs i Francesc Roig. ²⁹

OBRA ESCRITA

Són molt escasses les obres escrites per Joan Baptista Roig de la Penya que han pervingut fins avui. Les conegudes han estat incloses en major o menor mesura en les edicions bibliogràfiques més divulgades. La crònica més notòria consisteix en una justificació genealògica sobre la nissaga dels Borja, l'origen de la qual pretén remuntar-lo al temps del primer rei d'Aragó, Ramir I (1035-1063). La línia argumental parteix de la figura del cavaller Pero Atarés, fill de l'infant Garcia i de Teresa Cajal, nét de Sanç, fill bord de Ramir I, senyor d'Atarés i a qui posteriorment li fou concedit la senyoria de Borja. L'obra s'intitula: *Origen ilustre de los Borjas o Progenie clara y origen de la antiquísima y noble familia de Borja*, encara que també ha rebut la denominació *Los cuatro libros de la historia*

26. FURIÓ, *Història del País Valencià*, pp. 336-338. Vegeu DÁMASO DE LARIO RAMÍREZ, *El Comte-Duc d'Olivares i el Regne de València*, València: Eliseu Climent ed., 1986.

27. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, pp. 43-44. Per a la guerra del Segadors, encara resulta fonamental el magnífic estudi de John H. ELLIOT, *La revolta catalana 1598-1640: un estudi sobre la decadència d'Espanya*, València: PUV, 2006.

28. FURIÓ, *Història del País Valencià*, pp. 340-345.

29. GRAULLERA, *Juristas valencianos...*, p. 306.

genealògica de la excelentíssima familia Borja.³⁰ Se'n coneixen quatre manuscrits, que denominarem amb la inicial majúscula de la ciutat de procedència, d'acord amb els usos habituals.

1. El primer, l'original escrit de mà del mateix Roig de la Peña, que hem convingut a designat amb la lletra T de Toledo, ciutat on es devia custodiar actualment, formava part del fons Osuna, carpeta 213/17, i per aquells misteris que invocàvem adés, per tractar-se d'un manuscrit «antic», amb més de tres segles i mig de vida, consta desaparegut en trasllat. És a dir que, segons informacions procedents de la secció de Noblesa de l'Arxiu Nacional amb seu a Toledo, aquest document deu considerar-se actualment perdut o traspaperat arran del traspàs d'aquesta secció de l'arxiu des de Madrid fins a Toledo. Tanmateix, hi ha autors que han consultat el fons i declaren haver-lo vist i estudiat, com Pastor Zapata.

2. El segon manuscrit, còpia fidel feta de mà de l'arxiver, és servat a la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, emparat sota la signatura ms. 9/130, integrada en un volum factici on ocupa els ff. 208-225v, al qual hem imposat la denominació factual M, de Madrid. Principia amb una inscripció aclaridora, a l'estil d'altres cròniques que iniciaven l'escriptura amb una lletra d'agraïment o dedicació de l'obra: «Al excelentísimo señor don Carlos de Borja y Centellas, duque de Gandía y conde de Oliva, mi señor. Março IIII de MDCXXI». Aquesta datació permet justificar l'inici de l'escriptura d'aquest memorial el 4 de març de 1621. Tanmateix, el paràgraf final, escrit com el comiat d'una llarga epístola, cosa que ens remet a la «Pístola» de Martí d'Ivarra, pretén autenticar l'autoria: «Y como todo lo contenido sea sin dificultad constante y çierto, me ha parecido firmarlo de mi mano, sujetándome a toda justa y conveniente corrección. En Madrid, hoy, a 28 de abril del año del nacimiento de Christo. Joan Baptista Roig».³¹ Segons aquest text, l'obra hauria estat escrita en el període comprés entre el 4 de març de 1621 i el 28 d'abril. Aquesta darrera data planteja un dubte raonable sobre l'any en què finí l'escriptura. El ms. 11562 de la Biblioteca Nacional, que hem estudiat, acaba amb la consignació del mes d'abril i remet a l'any del naixement de Crist, sense que apareguen les xifres que permetrien indicar l'any. Aquesta omissió pot entendre's perquè s'ha encapçalat la data d'inici de l'escriptura, cosa que fa òbvia la repetició de l'any corrent. Potser formava part de la documentació justificatòria a la petició feta pel príncep de Squillace davant Felip IV perquè li fos concedit el títol de grandesa d'Espanya, com hem ressenyat adés.³² El manuscrit de València esmena aquest paràgraf i afeg un més que inquietant 1622. El còdex és una còpia literal del text original escrit per Roig, traslladat per l'arxiver ducal de Gandia, Baltasar Clua, l'any 1635: «En testimonio de lo qual di la presente fee en Gandía, firmada de mi mano y nombre, y sellada con el sello mayor de dicho archivo, a 13 de agosto de 1635 años». Segons Ximeno, «estuvo el Ms. en el archivo de los duques de Gandía hasta que se sacó de allí con decreto judicial en el año 1635. He visto una copia en fol. en poder del Doctor Agustín Sales».³³ Circumstància històrica que justificaria

30. N'hi ha una edició en curs, a cura de Joan Iborra i Maria Toldrà.

31. Gregorio MAYANS, *Mayans con Manuel Roda y Conde de Aranda*, X, Oliva, 1990, pp. 70-73. Maians reproduceix la postil·la de Clua; vegeu Maians a Roda: «No será fuera del caso ver en Valencia la copia de un libro que compuso Juan Bautista Roig, intitulado *Origen ilustre de los Borjas*. Acabó este libro día 4 de marzo de 1621, estuvo manuscrito en el archivo de los duques de Gandía hasta que con decreto judicial se sacó de allí el año 1635. Tiene esta copia el Dr. Agustín Sales».

32. JIMÉNEZ BELMONTE, *Las obras en verso del príncipe de Esquilache*, pp. 67-68.

33. Vicente XIMENO, *Escritores del Reyno de Valencia, chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII hasta el de MDCCXLVIII*, I, València: París-Valencia, 1980, p. 290: «Valenciano, a quien alaba de escritor muy puntual D. Luis de Salazar (*Casa Farnesa*, p. 310) [...] I. *Origen ilustre de los Borjas*. La concluyó a 4 de marzo 1621 y estuvo el Ms. en el Archivo de los Duques de Gandia hasta que se sacó de allí con decreto judicial en el año 1635. He visto

a bastament la redacció d'una còpia fidel d'aquella crònica i que és reproduïda pels altres bibliògrafs. Ximeno, com els altres autors que recullen la informació, es limita a reproduir el testimoni de l'arxiver Clua reproduït a la còpia.

3. El tercer còdex pertany a la Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 11562a, inclòs dins d'una obra aliena denominada *Compendio de la historia genealógica de la Real familia de Borja y de más de mil líneas reales que la procrean de Príncipes Soberanos de Europa*, escrita per Juan Alonso Calderón, a la qual hem imposat la lletra M₂. En aquest còdex, del segle XVIII, s'anuncia la inclusió de l'obreta de Juan Baptista Roig: *Los quatro libros de la historia genealógica de la excelentísima familia Borja*, de 1621, sense que hi haja nova sobre aquesta existència. El mateix ocorre amb el manuscrit següent de la mateixa biblioteca, ms. 11563, dins d'un volum manuscrit titulat *Vida y Casa de San Francisco de Borja* de Juan Alfonso Guerra.³⁴

4. El quart i darrer manuscrit d'aquesta obra genealògica sobre els Borja procedeix de la col·lecció del bibliògraf Francesc Borrull i es conserva a la Biblioteca Universitària de València sota la signatura ms. 257, al qual assignem la lletra V. El còdex rep la denominació: *Origen illustre. Origen de los Borjas*. Consta de 59 fulls sobre paper de 278 × 190 mm, enquadrant en pergami, amb lletra del segle XVIII. Segons Gutiérrez del Caño, amb epígrafs, reclams i notes marginals.³⁵

La segona obra inventariada de Roig de la Peña concorda amb la recerca feta sobre els orígens dels Borja, per a la redacció de la qual degué consultar alguns arxius aragonesos. Tot i que desconexem el lloc on es puga conservar actualment, si és que encara hi existeix, l'arxiu senyorial dels ducs de Vilafermosa podia contenir informació sobre aquest còdex perquè l'autor actuà de secretari del nové duc, Carles d'Aragó de Gurra i de Borja. Els diversos escriptors que en donen notícia no dubten a titular-la *Antigüedades de Aragón*.³⁶

una copia en fol. en poder del Doctor Agustín Sales, y en ella prueva que autores y monumentos antiquísimos, de la Casa de los Duques de Gandía, decendiente por línea de varón, del famoso príncipe D. Pedro de Atarés, señor de Borja, nieto del Rey D. Ramiro Primero de Aragón, asunto que adelantó el cardenal Don Álvaro Cienfuegos en la vida de San Francisco de Borja».

34. «El manuscrito de Calderón, encuadrado junto con el de Roig de la Peña, podría haber tenido el mismo origen» (JIMÉNEZ BELMONTE, *Las obras en verso del príncipe de Esquilache*, p. 67).

35. Marcelino GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València: Maragat, 1913, pp. 119-120.

36. Justo Pastor FUSTER, *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno*, València, 1827, p. 221: «D. José Mariano Ortiz, en la vida de Aranda, p. 11, espresa que compuso también: 1. Antigüedades de Aragón [*BNE, sign. R/20611(4): José Mariano Ortiz*, *Compendio de la vida de Don Francisco Fernández Pérez de Aranda, Ayo y Preceptor que fue del Infante D. Fernando, hijo del Rey D. Juan I. de Aragón, ilustra varias noticias históricas y con un Catálogo desde 1233 hasta 1737, [s. ll.]: [s. n.], 1777, Madrid, Manuel Martín*], p. 221. y lo mismo confirma en la pág. 5 de la Noticia de ciertas monedas de plata & en Valencia por Faulí, año 1778, y en la p. 6 de dicha obra, dice Juan Bautista Roig, en los extractos manuscritos de las Antigüedades de Aragón»; José Mariano ORTIZ, *Noticia de ciertas monedas de plata de los antiguos reyes de Aragón nuevamente descubiertas baxo el pavimento de una casa en la Ciudad de Valencia, i prueva del valor, que en aquellos tiempos tuvieron, segun la fe de los públicos contratos*, València: S. Faulí, 1778, p. 11: «siguiendo sin duda la antigua costumbre de Italia, donde significaba esta voz honor, y nobleza, como afirma Juan Bautista Roig en sus Antigüedades de Aragón, con el parecer de Ocariz, tom. I, prelude, fol. 14, núm. 13, de que este antenombre se usaba en Valencia para demostración de mayor honor y grandeza»; Manuel GRACIA RIVAS, *Diccionario biográfico de personas relacionadas con los veinticuatro municipios del antiguo Partido Judicial de Borja*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2005, p. 90: «Juan Vicente de Alvis fue un hombre de gran cultura que dispuso de una importante biblioteca y en cuyo gabinete había "globos, mapas y esferas" que, al morir, legó a su hijo. A petición de Juan Bautista Roig de la Peña, secretario del duque de Villahermosa, elaboró un trabajo histórico en el que hacía referencia a los orígenes de Borja y a la relación de la ciudad con la familia del mismo nombre. Roig de la Peña estaba preparando una obra sobre la historia de los Borja, familia a la que pertenecía el duque de Villahermosa, y recabó la opinión de

La tercera obra escrita per Roig és un memorial històric en defensa dels drets de Felip I d'Aragó sobre Portugal. Es conserva a la Biblioteca Universitària de Salamanca sota la signatura ms. 1711. Rep la denominació: *Papeles varios y cartas relativos a los reinados de Felipe II y Felipe IV*. Es tracta d'un còdex amb lletra del segle XVII, de paper, amb 1 f. + 143 ff. + 1 f.; de mides 310 × 210 mm; lletra itàlica, enquadernat en pasta espanyola. Al teixell s'inscriu: «CORTES DE BALBAST». Foliació moderna correlativa, i de l'època independent als ff. 37-71. En blanc els ff. 13-14, 23, 27, 35-36, 72-73, 121. Entre els ff. 116-120v s'integra un quadernet de Joan Baptista de la Peña amb el títol *Memorial historial en hecho de cómo por derecho hereditario y de soberanía sucedió en la corona de Portugal al rey cardenal don Henrrique el prudente rey don Phelippe 2º, su sobrino*, seguit d'una obra de més llarg abast, del mateix autor, inclosa entre els ff. 122-143, amb el títol: *Discurso por el que se prueba que el rey de España, aun estando ausente de Portugal, puede conocer de todas las causas de aquel reino y formar juntas consultivas y decisivas para los asuntos referidos a él*, procedent del col·legi de Conca a Salamanca.

La cinquena obra correspon a una obra ambiciosa, una compilació històrica típica de la historiografia medieval, però sobretot renaixentista, que historia la Península Ibèrica des de l'entrada dels gots fins al regnat de Felip IV. Es tracta d'un còdex manuscrit del segle XVII, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid sota la signatura ms. 6921, intitulat *Epilogo de la Católica Monarquía*, distribuït en vuit llibres i catorze addicions. Té 216 ff., està escrit en paper, amb unes dimensions de 307 × 210 mm. Al final del manuscrit hi ha una taula de matèries i un epigrama dedicat a Roig de la Peña per Rodrigo Martínez de Fresneda, governador de Santa Fe de Bogotà. Té una dedicatòria per a D. Rodrigo Ponce de León, duc d'Arcos.³⁷

La sisena obra canvia de registre tipològic i adopta la forma d'una composició poètica recollida a l'edició que féu Martínez de la Vega, l'any 1620, dels actes commemoratius de la canonització de sant Tomàs de Vilanova. Es tracta d'una narració, llarga narració, on es relaten cadascuna de les festes que la ciutat de València féu en honor del sant. En l'apartat líric, Martínez de la Vega fa un aplec d'algunes de les composicions poètiques que foren dites pels escriptors, perquè «fueron los papeles infinitos y recogieronse (aunque con poco cuidado) algunos que aquí escrivo, por no azer mayor este volumen». En compensació per intervenir en el certamen poètic, els poetes foren obsequiats amb uns guants blancs de «polvillos». Per a major solemnitat de l'acte, celebrat el dia 29 d'abril de 1620 al convent de Nostra Senyora dels Socors, on estava situat el Diable del Socós, la lectura dels poemes s'acompanyava amb «variedad» de música. Hi actuaren de tribunal: Baltasar Borja, canonge de la seu de València; Cristòfol Frigola, degà i canonge de la seu; Joan de Vila-rasa, senyor de la baronia d'Albalat de Segart, i Gaspar Aguilar, en la funció de secretari. Hi participaren un total de 43 poetes, dels quals tan sols 23 concursaren per al premi que s'atorgava. Del total de poemes, epigrames, jeroglífics, enigmes, etc., antologats, només dos composicions foren escrites en català, a més d'un quintet circumstancial, del qual Martínez explica que estava escrit en un altar

Juan Vicente de Alvis que, con gran imaginación, quiso enlazar sus orígenes con Fortún Garcés Caxal, hermano de D. Pedro de Atarés. El trabajo de Alvis, que se conserva en la Biblioteca Nacional y ha sido publicado por el Centro de Estudios Borjanos, no tuvo demasiado influjo en Roig de la Peña, pero contribuyó a impulsar el entusiasmo en torno a los orígenes borjanos de esta poderosa familia»; Manuel GRACIA RIVAS; Antonio LÓPEZ ABASOLO, «En torno a las armas de la ciudad de Borja», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, XXXI-XXXII (1994), pp. 109-193.

37. «Roig de la Peña (D. Juan Bautista) presbítero. Epilogo de la Católica Monarquía, en 8 libros; parece original. Ms. De la bib. real, T. 3» (Félix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Verdager, 1836, p. 559). El duc d'Arcos a què al·ludeix la dedicatòria deu ser Rodrigo Ponce de León, IV duc d'Arcos (1630-1658), virrei del regne de València (1641-1645) i virrei de Nàpols (1646-1648).

situat a prop del palau arquebisbal, «a la parte de las carnicerías», erigit en honor del sant per un especier, de nom Ricard, veí de carrer.³⁸ La poesia de Roig de la Penya, la transcrivim tot seguit:

Cançó

En la cortina de silenci, un tall
de Pere-l successor en lloc de Déu
va donar, descobrint un clar estel,
i ell estengué sos raigs fets de crestell,
més blancs de continència que la neu,
tornar en foc de caritat son gel;
alegre ab succés tal se mostra-l cel,
la terra es gocha, i del matiç dels prats
tixen a pressa delicades mans,
garlandes concertades molt fragans,
ador[n]s dignes dels polsos teus onrats.
Per ell güi, Pàtria mehua, tindràs cert
lo triumpho i ovació del llorer vert;
pren-lo una eternitat, puix de un espill
que-t féu rica, donan-te son argent,
naix ta glòria present, mor ton perill.
Tomàs, del cel cantúric fonc Atlant,
del de Aquino un Tomàs o fonc també,
i del teu, gran València, altre Tomàs:
tu venturosa sempre, que tal Sant
tens dins ton fèrtil pit, de santa fe
cep d'orgull ab raïm, mai en agràs.
Beneyta tu, que en tu nos dóna pas,
per places, per carrers i per racons
on no es vechen exemples de virtut;
tot és botigues d'imortal salut,
tot una imensitat de Sans Varons.
Güi per ton Pare, que és Tomàs, de nou
tota acció tehua a letícia es mou;
i en tos fills lo mateix, ab dolç accent;
i així, la onra i gràcies en comú,
les goches tu, per ton mereximent.
Cançó, tin-te; València, baste así,
que lo lloar-te a tu, no és per a mi;
deixa-u per als Beuters historiadors,
Marcs i altres Roigs, poetes elegants,
que no és per a ignorans, tantes favors.

38. MARTÍNEZ DE LA VEGA, *Solemnes i grandiosas fiestas...*, pp. 358-360.

La segona composició antologada pertany al secretari de la justa, Gaspar Aguilar. Teòricament devia cloure l'acte, o realitzar una contestació burleta i amable, com solia fer-se amb els poetes assistents, tanmateix desplega les veles dialèctiques i enfilà la lectura del *vexament* amb uns versos plens a vessar de causticitat i agror contra Nicolau Mestre, un dels poetes que hi havia intervingut.³⁹ Vegem-ne una mostra: «No puch, Mestre, comportar, / que tingau oficis dos; / lo hu d'ells podeu deixar; / que es barallaran en vós / lo peixcar i lo pintar. // Bé conech que és cosa estranya / que vós admetau consell; / puix, si Déu no us acompanya / peixcareu ab lo pinzell / i pintareu ab la canya».

Per a Pasqual Mas, la temàtica d'aquesta classe de certàmens resulta banal i intranscendent, cosa que hom pot certificar amb una simple lectura del llibre compilatori de Martínez de la Vega. L'ús immensament majoritari del castellà, emmarcat dins un discurs unificador dels territoris de la corona és aclaparador, i si Mas atorga un generós 10% per a la representació autòctona, en el nostre cas no supera un miserable 2%. La barreja d'elements que trobem en aquesta edició s'ajusta a l'anàlisi d'aquest autor, que qualifica el Barroc d'una «globalitat de manifestacions artístiques i socials i no pas com s'ha explicat, una única estratègia artística», perquè, com hem comentat, l'edició es nodreix de diversos recursos artístics com epigrames, enigmes, jeroglífics, poemes, etc.⁴⁰

Finalment, existeixen notícies sobre un manuscrit poètic de Roig de la Penya titulat *Fiestas de Pedrola por el nacimiento de don Carlos de Aragón y Borja*, del qual no estem en disposició d'aportar més informació, vista la raresa d'aquest text i procedir la informació d'una obra inventarial de Félix Latassa, en la qual afirma tenir un exemplar manuscrit en poder seu.⁴¹

L'ORIGEN ILUSTRE DE LOS BORJAS

És hora, doncs, d'analitzar la crònica genealògica de Joan Baptista Roig de la Penya. Com hem vist en l'enumeració de l'obra escrita, es tracta d'un manuscrit datat el 4 de març de 1621, que es conservava a l'Arxiu Històric Nacional, de Madrid, secció Noblesa, i que durant el trasllat de fons a Toledo desaparegué sense remei. Aquesta estranya situació ens obliga a seleccionar per a l'anàlisi una còpia, entenem que fidel, feta per l'arxiver ducal de Gandia Baltasar Clua, de l'any 1635, segons consta al final del document: «En testimonio de lo qual di la presente fee en Gandía, firmada de mi mano y nombre, y sellada con el sello mayor de dicho archivo, a 13 de agosto de 1635 años». Actualment, el manuscrit el custodia la Reial Acadèmia de la Història.

Encapçala la crònica una dedicatòria que expressa el destinatari de l'obra: «Al excelentísimo señor don Carlos de Borja y Centellas, duque de Gandía y conde de Oliva, mi señor». Recordem això de «mi señor» perquè Roig de la Penya, a banda de jurista de la ciutat i d'altres càrrecs municipals, era secretari del duc de Vilafermosa, amb residència al palau senyorial de Pedrola. Estreta devia ser la relació perquè Roig intervingué en les festes de la població amb un aplec poètic a l'estil de les justes valencianes.

Jiménez Belmonte, en una publicació sobre la poesia del príncep de Squillace, ha vist en la genealogia de Roig de la Penya una obra justificatòria per a l'expedient de petició a Felip IV del títol

39. *Ibidem*, p. 552.

40. Pasqual MAS Usó, *Poesia acadèmica valenciana del barroc*, Saragossa: Reichenberger, 1998, p. 4.

41. Félix LATASSA, *Biblioteca nueva de los escritores aragoneses que florecieron desde el año 1500 hasta 1599*, I, Pamplona: Oficina de Joaquín de Domingo, 1798.

de gran d'Espanya, com afirmen Gracia i López, sol·licitud que encara no ha estat confirmada.⁴² Tanmateix, coetània d'aquesta obra, és una altra sobre els Borja escrita pel notari aragonés, de Borja, Juan Vicente de Albis.⁴³ Els editors, Gracia i Pasamar, són de la creença que tots dos personatges mantenien certa relació professional i que el treball d'Albis fóra possible que es degués a una petició de Roig, que llavors cercava materials històrics per a l'elaboració de la genealogia borgiana.

La crònica genealògica de Joan Baptista Roig principia amb un poemeta de temàtica mariana, molt del gust de l'època, precedit d'una dedicatòria on l'autor manifesta la submissió extrema al seu senyor, «su dueño», escriu gràficament, i demana perdó per l'atreviment. Una fórmula cortesa que s'ajusta als canons cronístics dels segles xv i xvi, usada per Pere Tomic i d'altres autors i reproduïda per la historiografia renaixentista. Roig de la Peña divideix la crònica en vint apartats breus, en cadascun dels quals tracta un aspecte de la genealogia. L'argument inicial és redundant i abusa de la consideració sobre les dificultats d'interpretar la història, les malícies, mudances i falsedats d'una disciplina que antany era noble i ara —explica Roig— es veu afectada pel «descuydo o malicia de los historiadores». Un introït adequat per a inferir al segon apartat que aquesta descurança, unida als enemics de la noblesa, és a dir, els agermanats —o «comuneros», com els qualificava Viciano—, han estat els culpables de l'estat d'ocultació que «scureçieron el origen y resplandor de mil familias illustres, y una d'ellas, que es la excelentíssima de Borja, alcançó también parte d'este daño». Per a justificar aquesta asserció inicia un reguitzell de retrets a l'historiador aragonés Jerónimo Zurita, a qui acusa de «andar tibio en esta nobilíssima familia» i no dedicar-li el tractament que la seua distinció mereix.

La línia argumental de la genealogia arranca amb la desaparició d'Alfons el Bataller al setge de Fraga i la perplexitat dels regnes de Navarra i Aragó davant la impossibilitat d'aplicar la disposició testamentària en un sistema de monarquia feudal que exigia l'existència d'un rei i no d'un col·lectiu eclesiàstic com els ordes religiosos. La decisió presa pel monarca aragonés féu que l'alta aristocràcia obviés aquesta decisió i es decantés per elegir un altre rei. Després d'una complexa negociació nobiliària, Aragó escollí per monarca un frare de Sant Joan de Tomeres, Ramir II, germà d'Alfons el Bataller. Navarra refusà aquesta tria i es decidí per Garcia Ramires. És aquí, tot just, on Roig de la Peña pren l'etapa inicial de la nissaga dels Borja, centrada en la figura de don Pero Atarés i les tramoies «d'aragonesos i navarresos» per fer-lo rei, vist que era descendent directe, per la via bastarda, del primer rei d'Aragó, Ramir I. En suport d'aquesta ajuda, el genealogista invoca la teoria, defensada per Zurita, que foren convocades corts a Borja, en les quals els nobles aragonesos oferiren la corona a don Pero Atarés abans de triar Ramir el Monjo per rei.⁴⁴ Una dada important, perquè es tracta de l'argument més important que vincula Pero de Atarés a la família reial aragonesa i a l'origen de la família Borja. Així mateix acudeix a l'*auctoritas* d'altres autors com Ramírez de Álalos de

42. JIMÉNEZ BELMONTE, *Las obras en verso del príncipe de Esquilache*. GRACIA; LÓPEZ, «En torno a las armas...».

43. Manuel GRACIA RIVAS; José Enrique PASAMAR LÁZARO, «Los Borja y Borja. El influjo de Juan Vicente de Albis en la formación de un mito. (En torno a un documento inédito de la Real Academia de la Historia)», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, XLV (2002), pp. 49-70.

44. Escriu Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*, I, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1998, p. 171: «Y siendo convocados a cortes en Borja los ricos hombres, mesnaderos y caballeros y procuradores de las ciudades y villas para tratar de la elección, teniéndose por cierto que sería don Pedro de Atarés elegido, dos ricos hombres que allí se hallaron que decían Pedro Tizón de Cuadreja y Pelegrín de Castellezuelo, que eran —como el arzobispo don Rodrigo escribieron— mucha parte en el reino, temiendo su regimiento y gobierno si viniese en su persona, por ser hombre muy elevado y de gran punto, que son calidades que aborrece el pueblo, y porque eran de bando contrario, les persuadieron que sobreseyesen en la elección diciendo que era hombre muy soberbio e insolente». Aquesta històrica reunió de les corts aragoneses a Borja, adduïda per Zurita, per elegir el nou rei en la figura d'Atarés, no ha estat documentada fins avui.

la Piscina, Escolano o Martí de Viciàna, el qual, segons Roig, «fue d'este parescer, y que se derivaron de aquel príncipe los Borjas, duques de Gandía». Una afirmació ben diferent a la del cronista de Borriana, el qual, fidel al seu estil, s'espolsa l'esparg de l'ala i no es mescla en afirmacions dubtoses. De fet conclou que «aunque por la variedad de los nombres y antigüedad de los tiempos e mudanças de ellos no podemos rastrear de donde de más allá es su origen, contentarnos emos, como se haze en otros muchos illustres linages, que se contentan con ser de la conquista».⁴⁵

Roig imita Viciàna i Escolano en la crònica i recorre a la transcripció documental de textos històrics que certifiquen o fan versemblants les seues recerques genealògiques. Al capítol tercer, potser el més llarg de la crònica, hi apareixen una sèrie de pergamins traduïts al castellà de la «lengua lemosina», l'autoria dels quals s'atribueix a un cavaller, de nom Carlos Leonardo del Puig, natural de l'Alvèrnia, copiats per un nét seu a petició de Viciàna. La veritat és que no hem estat capaços de localitzar, en l'obra de Viciàna, aquests textos ni aquests nobles. S'insereix, a més, un poemet, que el cronista no sap si atribuir a Ausiàs Marc o Jaume Roig, on es canta l'origen del llinatge i la concessió de «un bou per blasó» a la família, en evident sintonia amb la dèria d'Alexandre VI per aquesta figura heràldica. Bou que en realitat era una vaca, com ha estat demostrat recentment.⁴⁶ Continua el cronista la descendència de don Pero Atarés per aturar-se en un teòric nét seu, Fortuny de Borja. El problema que se li plantejava al jurista Roig era superar el fet conegut que durant el període 1162-1196 el senyor de Borja fou Balasc de Maça, cosa que trencava literalment la seua línia argumental. Per aquest motiu, Roig féu derivar la línia successòria a través d'una imaginària unió entre un suposat fill de don Pero Atarés, que en realitat morí sense descendència, casat en terres de Bearn, al qual succeiria Fortuny de Borja, un dels cavallers de la nissaga que acompanyaria Jaume I en la conquesta del regne de València i s'establiria a Xàtiva. Gràcia i Pasamar qualifiquen de delirant aquesta creació.⁴⁷

Continua l'aportació documental, d'acord amb les tècniques barroques, amb la citació i traducció al romanç castellà d'un document adreçat a l'orde de l'Hospital pel cavaller Guillem Garcés de Borja, des del setge de Múrcia, on demana l'ingrés en l'orde. En la resposta positiva dels comissaris, traduïda així mateix del català al castellà, es relaciona l'ascendència de tal cavaller fins a don Pero Atarés. Entén el cronista que aquesta llarga llista de textos, autors i documents resulta irrefutable i conclou que «estos son los simientos donde apoya y carga la sumptuosa máchina y noble edificio del esclarecido linage de Borja y su origen».

Des del capítol X, els capítols que segueixen desgranen la descendència del llinatge borgià a través dels diversos entroncaments familiars fins a Roderic de Borja, antecedent familiar conegut i documentat de la família Borja a Xàtiva. Comença ara, doncs, la descripció dels actes i descendència dels papes Borja, la compra del ducat de Gandia i l'ascens de la família fins a arribar a Carles de Borja i Centelles, VII duc de Gandia.

45. MARTÍ DE VICIANA, *Libro segundo de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València, 1564, f. 6.

46. GRACIA; LÓPEZ, «En torno a las armas...».

47. GRACIA; PASAMAR, «Los Borja y Borja...». Per als orígens de la família Borja a Xàtiva, vegeu Luis Pablo MARTÍNEZ; Jaume CASTILLO; Jorge SAIZ, «Els orígens de la família Borja», dins *L'Europa renaixentista. Simposi sobre els Borja*, Gandia: CEIC Alfons el Vell; Editorial Tres i Quatre, 1998 (original de 1994), pp. 39-61; Luis Pablo MARTÍNEZ; Miguel NAVARRO, «La historiografia i els orígens dels Borja», dins M. BATLLORI (dir.), *Diplomatari Borja*, 1, València: Edicions Tres i Quatre, 2002, pp. 29-50, i *idem*, «Els Borja, de la conquesta del regne a la del bisbat de València», *ibidem*, pp. 52-162.

ELS ENGONARIS

Al segle XVI, a la ciutat de València, es feren extraordinàriament populars tres grups escultòrics, dos de temàtica religiosa i un de profana, que foren objecte de diverses «atencions» i d'invocacions humorístiques:

També demane l'ajuda
del Negret de l'Hospital,
de la llontja, l'Engonari
I de sent Martí, el cavall,
també el diable del Socós.⁴⁸

El Cavallet de Sant Martí és un grup escultòric fos en bronze situat a l'entrada de l'església de Sant Martí, aixoplugat dins d'un nínxol atribuït a Francesc Vergara, que representa el sant en acció de compartir la capa amb un captaire. L'autoria de l'obra s'atribueix a l'escultor flamenc Pieter de Békere i fou donada a la parròquia de Sant Martí l'any 1494 per Vicent de Penya-roja. L'escultura original es conserva al Museu de Belles Arts Sant Pius V de València després d'haver estat restaurada recentment. A la frontera del convent de Nostra Senyora dels Socors, situat al raval de Quart, hi havia un grup escultòric popularment denominat «el Diable del Socós», que representava un dimoni amenaçat amb un bastó per la Mare de Déu que acollia un xiquet sota el mantell mentre la mare dimoniessa, agenollada, suplicava mercè per al seu fill. L'escena se situava sota un arc de mig punt a l'entrada del convent i cada any els frares revestien el diable de forma burlesca i jocosa el dia de sant Tomàs de Vilanova, segons consta, per haver-se aturat el sant en aquest punt abans d'entrar a València. Aquella «humorada» servia de festa als valencians, que la celebraven i coneixien fins a esdevenir una dita molt popular, «parèixer el diable del Socós», aplicat a qui vestia de forma molt pinturera, coenta o exagerada. Fou objecte d'una llegenda molt difosa a la ciutat, que ha estat publicada recentment.⁴⁹

Ben a prop de la llotja de la Seda o de Mercaders, a l'actual plaça del doctor Collado, des de principi del segle XIV s'erigia l'antiga llotja de mercaders, dedicada al comerç de l'oli per manament del Consell general quan es construí la nova,⁵⁰ motiu pel qual fou coneguda popularment com la llotja de l'Oli. Es tractava d'un edifici de murs sòlids i toscos amb arcs ogivals molt pronunciats, que s'obrien al carrer de forma diàfana, l'estructura del qual es mantingué ferma fins a darreries del segle XIX. A principi del segle XX encara s'observaven algunes restes de la construcció sobre la façana de la fonda de la Morellana. A cadascun dels dos cantons de la llotja s'instal·laren l'any 1482 unes mènsules de forma antropomòrfica, grolleres i rudes, una mena d'atlants que aviat foren batejats, probablement per la posició que ocupaven amb els genolls doblegats, com l'Engonari i l'Engonariessa,⁵¹

48. Joaquín MARTÍ GADEA, *Ensisam de totes herbes o ensart de cansóns valencianes y castellanés, refràns, dichos o sentensies, endevinalles, brindis, coloquis, cuentos, susuits, sermons sens Ave-Maria, anècdotes, chascarills, modos de mascles y de femelles y costums dels temps d'abans y del d'ara...*, València, 1891 (ed. facsímil de València: París-València, 1991), p. 364. La invocació pertany al *Col·loqui del Nas*.

49. Víctor GARCIA LABRADO, *Llegendes de la ciutat de València*, Barcelona: PAM, 2009, pp. 33-44.

50. Josef TEIXIDOR, *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas donde con instrumentos auténticos se destruye lo fabuloso dejando en su debida estabilidad lo bien fundado*, València: Imprenta Vives Mora, 1895, pp. 180-181.

51. Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, III, Barcelona, 1982, s. v. «Engonari». Coromines recull el nom i el fa derivar d'una inscripció en grec, la qual per similitud amb la terminació -ARIUS i

protagonistes involuntaris de nombrosos romanços populars, segons expliquen Llorente i d'altres autors.⁵² Semblava que es mantenien ajupits a causa del pes de la pedra que recolzava sobre les seues esquenes, com Atlas sostenia el pes de la Terra a sobre. Per a Blasco, el primer escriptor a utilitzar de forma satírica aquestes figures fou Joan Baptista Anyés, preceptor del comte d'Oliva Francesc Gelabert de Centelles, que, recordem-ho, compongué l'any 1543 un col·loqui entre el Pasquí de Roma i l'Engonari de València.⁵³ La representació d'aquest episodi divertit potser encetà la via perquè els valencians abillaren anualment l'estàtua amb teles de vestir, que posteriorment eren regalades als necessitats una vegada passada la festa, com explica una quinteta de Jaume Orts: «Tu com a fill agraït / ab respecte y ab delect, / seguint tos costums reals, / dónes sempre als naturals / los hàbits que te han vestit». També enganxaven sàtires, enigmes, epigrames, poemes i d'altres papers entretinguts als peus d'aquestes figures grotesques, en emulació dels romans, entre els quals es conta l'aparició d'uns pasquins en llatí contra l'arquebisbe Joan de Ribera.⁵⁴

Molt populars devien ser aquestes figures pel «cap e mare del regne», perquè se'n feren ressò els integrants de l'«Academia de los Nocturnos». Jaume Orts, membre destacat d'aquesta agrupació, escrigué unes quintetes satíriques on elogiava l'estàtua.⁵⁵ La continuïtat d'aquestes representacions crítiques perdurà fins que fou enderrocada la llotja, com acredita Martí Gadea: «L'Engonari era un ninot / molt antic i anomenat / que en la Llongeta de l'Oli / estava dins d'un forat».⁵⁶ Les darreres notícies d'aquests atlants tan singulars les proporciona Tramoyeres a la guia del Museu de Belles Arts de València, datada el 1915, en què ressenya l'existència al museu de les mènsules, les claus de volta i les gàrgoles de la llotja de l'Oli. Malgrat els esforços de recerca fets, no existeixen, ara per ara, proves que les escultures hagen estat exonerades de la grandíssima incúria arquitectònica en què es menysté la ciutat de València.

Fóra possible que es penjaren cartells, pasquins i sàtires sobre els Borja a l'Engonari i l'Engonariessa, en imitació dels actes dels romans amb Pasquí, com suggereix Eulàlia Duran,⁵⁷ tanmateix, a causa de la immediatesa i la finalitat efímera d'aquestes manifestacions no n'ha quedat cap rastre documentat, almenys conegut fins ara, ni en valencià ni en castellà. Altres manifestacions escrites d'àmbit més modest, allunyades de la grandiloqüència i la banalitat dels certàmens, com textos poètics de caire popular, col·loquis i d'altres escrits similars, podien reparar aquest desconeixement. Les cròniques, però, seglars i eclesiàstiques, diuen el que diuen i no critiquen els Borja.

Ignorem si circulaven composicions antiborgianes pel País Valencià en la primera meitat del segle XVII. Però en devien circular, perquè l'exercici del poder dels ducs de Gandia, amb aquell posat tan arrogant, la submissió al poder del monarca i l'abandó dels interessos valencians en favor d'altres més espuris i crematístics, devien generar força rumors, papers, comentaris i cançonetes satíriques.

la ignorància de la llengua clàssica dels qui la llegien degué derivar en Engonari. TEIXIDOR, *Antigüedades de Valencia*, p. 182, argumenta que el nom dels atlants també podia derivar del mot «engonal» «por la acción de tener sus manos cerca de las ingles haciendo fuerza para sostener la fábrica». Aquesta actitud de força fou motiu del col·loqui *Entre lo Engonari de la Lloncha y lo Rat-Penat*: «Mes jo de nit i de dia / ja plovent i ja nevant, / estic mantenint la Llonja / de l'Oli, prop del Mercat».

52. Teodor LLORENTE, *Valencia*, València, 1889, p. 132. MARTÍ GADEA, *Ensisam de totes herbes...*, pp. 271-276.

53. Joan Baptista ANYÉS, *Obra profana. Apologies*, Barcelona, 2001.

54. Ricard BLASCO, *La insolent sàtira antiga (Assaig d'aproximació a la poesia valenciana de caire popular)*, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1984, p. 34.

55. Pedro SALVÀ, *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, 1869, pp. 54-56.

56. Joaquín MARTÍ GADEA, *Tipos y modismes y cosas raras y curiosas de la terra del Gè*, València, 1906, pp. 74-75.

57. DURAN, «Els Borja i els escriptors valencians coetanis», p. 35.

Fóra probable que, a tall d'hipòtesi, es reduís l'impacte dels Borja dins el País Valencià perquè la residència, més o menys oficial, s'havia traslladat a Madrid i l'ascendència valenciana romanía com una mena d'afegit, mentre que la presència dels Borja com un element dinamitzador i protagonista de l'activitat política i social valenciana s'havia diluït.

La tendència burleta i càustica dels «escrivans» d'aquesta mena de textos, engendrats en altres circumstàncies similars, es veu contrastada l'any 1570 quan aparegueren als peus de l'Engonari uns epigrames contraris al patriarca Joan de Ribera. El *Cancionero general* d'Hernando del Castillo, publicat el 1511, es féu ressò d'uns textos satírics sobre les dificultats per allotjar el legat pontifici, llavors el cardenal Roderic de Borja, i la gent que l'acompanyava quan visità Alcalà de Henares l'any 1473 a causa de la sumptuositat i opulència amb què viatjava.⁵⁸ Així mateix, el 4 d'abril de 1625 aparegué un enigma penjat «en los cantons de València» amb «un lleó ab una espasa desembañada. Y al costat dret eo mà dreta, les armes del papa, y a la esquerra les de França, y al peu del castell, com a micha lliura ab un turbant com de turch y ab quatre lletres que volien dir: “Quando más moros, más ganancia”», segons reconta mossèn Porcar.⁵⁹ També hi ha notícia de la presència de pasquins i gent amotinada en contra de l'actitud claudicant de les corts valencianes de Montsó de 1626, durant les quals les vidrieres del palau reial de València sovint es trencaven a pedrades. Un descontent del qual es féu ressò Onofre Esquerdo: «Aquí yaze un Reyno entero / que en lealtad no tuvo igual, / pues enfermó de leal / y murió de mal primero. / Vendióle el de Olocau fiero / El Eclesiástico le hirió / Ministros le mortajaron, cavalleros le llevaron / y Olivares le enterró».⁶⁰ En tot cas, si existiren les crítiques antiborgianes, de la qual cosa estem convençuts, no era cap qüestió que alterés el decurs establert d'aquesta família marcada per l'èxit social, l'atac exterior furibund i les diverses maneres de morir, bé o mal.

58. *Ibidem*, p. 25.

59. Vicent Josep ESCARTÍ, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València: Tres i Quatre, 1998, pp. 220-221.

60. SANCHIS, *La ciutat de València*, p. 303.

BIBLIOGRAFIA

- ANYÉS, Joan Baptista, *Obra profana. Apologies*, Barcelona, 2001.
- BATLLORI, Miquel, *Catalunya a l'època moderna. Recerques d'història cultural i religiosa*, Barcelona: Edicions 62, 1971.
- BLASCO, Ricard, *La insolent sàtira antiga (Assaig d'aproximació a la poesia valenciana de caire popular)*, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1984.
- CANET APARISI, Teresa, *La Audiencia valenciana en la época foral moderna*, València: Alfons el Magnànim, 1986.
- CANET APARISI, Teresa, *La Magistratura Valenciana (s. XVI-XVII)*, València, 1990.
- COLÁS LATORRE, G.; SALAS AUSENS, J. A., *Aragón bajo los Austrias*, Saragossa, 1977.
- COLOMA, Lluís, S. I., *Historia de las sagradas reliquias de San Francisco de Borja*, Bilbao, 1903.
- COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1982.
- Crónicas Franciscanas de España. Historia de la provincia Franciscana de Valencia*, 23, coord. de Víctor Sánchez Gil, O. F. M., Madrid, 1982.
- DE LA PEÑA, J. A., *Relación de los festejos en la beatificación de Francisco de Borja*, Madrid, 1625.
- DURAN, Eulàlia, «Els Borja i els escriptors valencians coetanis», *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians [Actes del II Simposi Internacional sobre els Borja]*, 2 (2008-2009), pp. 21-38.
- ELLIOT, John H., *La revolta catalana 1598-1640: un estudi sobre la decadència d'Espanya*, València: PUV, 2006.
- ESCARTÍ, Vicent Josep, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València: Tres i Quatre, 1998.
- ESCOLANO, Gaspar, *Décadas de la historia de València*, València, 1610-1611. [Ed. facsímil de València, 1979]
- FELIPE ORTS, Amparo, «La facultad de Medicina en la Universidad de Valencia (1621-34)», *Contrastes*, 2 (1986).
- FELIPE ORTS, Amparo, *La Universidad de Valencia durante el siglo XVII (1611-1707)*, València: Generalitat Valenciana, 1991.
- FELIPE ORTS, Amparo, *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la insaculación*, València: Alfons el Magnànim, 2002.
- FURIÓ, Antoni, *Història del País Valencià*, València: Alfons el Magnànim, 1995.
- FUSTER, Justo Pastor, *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno*, València, 1827.
- GARCÍA HERNÁN, E., *La nobleza en la España Moderna*, Madrid, 1992.
- GARCIA LABRADO, Víctor, *Llegendes de la ciutat de València*, Barcelona: PAM, 2009.
- GIMÉNEZ CHORNET, V., «La representativitat política en la Valencia foral», *Estudis*, 18 (1992).
- GRACIA RIVAS, Manuel, *Diccionario biográfico de personas relacionadas con los veinticuatro municipios del antiguo Partido Judicial de Borja*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2005.
- GRACIA RIVAS, Manuel; LÓPEZ ABASOLO, Antonio, «En torno a las armas de la ciudad de Borja», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, XXXI-XXXII (1994).
- GRACIA RIVAS, Manuel; PASAMAR LÁZARO, José Enrique, «Los Borja y Borja. El influjo de Juan Vicente de Albis en la formación de un mito. (En torno a un documento inédito de la Real Academia de la Historia)», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, XLV (2002).
- GRAULLERA, Vicente, *Juristas valencianos del siglo XVII*, València: Biblioteca Valenciana, 2003.
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO, Marcelino, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València: Maragat, 1913.
- IBORRA, Joan, «Aragó i Catalunya ante unionem a la Crònica de València de Martí de Viciano. Notes per a l'estudi de les fonts historiogràfiques», dins *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona: PAM, 2007.
- JIMÉNEZ BELMONTE, Javier, *Las obras en verso del príncipe de Esquilache*, Woodbridge: Tamesis, 2007.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago, *Los Borja y los moriscos. (Re pobladores y «terratenientes» en la Huerta de Gandía tras la expulsión de 1609)*, pròleg de Bernard Vincent, València: Alfons El Magnànim, 1992.
- LARIO RAMÍREZ, Dámaso de, *El Comte-Duc d'Olivares i el Regne de València*, València: Eliseu Climent ed., 1986.
- LATASSA, Félix, *Biblioteca nueva de los escritores aragoneses que florecieron desde el año 1500 hasta 1599*, I, Pamplona: Oficina de Joaquín de Domingo, 1798.
- Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, II, introducció i notes de Salvador Carreres Zacarés, València, 1935.

- LLORENTE, Teodor, *Valencia*, València, 1889.
- MARÍN PÉREZ, E., *La Valencia de Santo Tomás de Villanueva*, València, 1951.
- MARTÍ GADEA, Joaquín, *Ensisam de totes herbes o ensart de cansóns valencianes y castellanes, refràns, dichos o sentensies, endevinalles, brindis, coloquis, cuentos, susuits, sermons sens Ave-Maria, anècdotes, chascarills, modos de mascles y de femelles y costums dels temps d'abans y del d'ara...*, València, 1891. [Ed. facsímil de València: París-València, 1991]
- MARTÍ GADEA, Joaquín, *Tipos y modismes y cosas raras y curiosas de la terra del Gè*, València, 1906.
- MARTÍ GRAJALES, FRANCISCO, *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1927.
- MARTÍNEZ, Luis Pablo; CASTILLO, Jaume; SAIZ, Jorge, «Els orígens de la família Borja», dins *L'Europa renaixentista. Simposi sobre els Borja*, Gandia: CEIC Alfons el Vell; Editorial Tres i Quatre, 1998, pp. 39-61. [Original de 1994]
- MARTÍNEZ, Luis Pablo; NAVARRO, Miguel, «La historiografía i els orígens dels Borja», dins M. BATLLORI (dir.), *Diplomatari Borja*, 1, València: Edicions 3 i 4, 2002, pp. 29-50.
- MARTÍNEZ, Luis Pablo; NAVARRO, Miguel, «Els Borja, de la conquesta del regne a la del bisbat de València», dins M. BATLLORI (dir.), *Diplomatari Borja*, I, pp. 52-162.
- MARTÍNEZ DE LA VEGA, Jerónimo, *Solemnes i grandiosas fiestas que la noble i leal Ciudad de Valencia a echo por la Beatificación de su santo Pastor i Padre D. Tomás de Villanueva; al muy ilustre Cabildo y Canónigos de su Santa Iglesia Metropolitana. Por Gerónimo Martínez de la Vega, Presbytero valenciano, beneficiado de la misma Iglesia; con un discurso de los Obispos i Arçobispos, desde el día de su conquista por el Rey don Jayme y otras cosas memorables*, València: Felipe Mey, 1620.
- MAS USÓ, Pasqual, *Poesia acadèmica valenciana del barroc*, Saragossa: Reichenberger, 1998.
- MAYANS, Gregorio, *Mayans con Manuel Roda y Conde de Aranda*, X, Oliva, 1990.
- MENOTTI, Mario, *Els Borja*, València, 1992.
- MESTRE, Antonio, «Las corrientes de espiritualidad en la Valencia de la primera mitad del siglo XVI», dins *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600). Actas del II Simposio de Teología Histórica*, València, 1983.
- 1490: *En el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, 2 vols., València: Generalitat Valenciana, 1990.
- ORTIZ, José Mariano, *Noticia de ciertas monedas de plata de los antiguos reyes de Aragon nuevamente descubiertas baxo el pavimento de una casa en la Ciudad de Valencia, i prueba del valor, que en aquellos tiempos tuvieron, segun la fé de los públicos contratos Valencia*, València: S. Faulí, 1778.
- PÉREZ GARCÍA, Pablo, «Los "ciudadanos" de Valencia, estatuto jurídico y jerarquía social de un grupo privilegiado: Memoriales y tratados de los siglos XVI, XVII y XVIII», *Estudis*, 15 (1989).
- PONS FUSTER, FRANCISCO, «El mecenazgo cultural de los Borja de Gandía: erasmismo e iluminismo», *Estudis*, 21 (1995).
- PORCAR, Joan, *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari de mossén Porcar (1585-1629)*, estudi i edició a cura de Josep Lluís Lozano Lerma, València: PUV, 2010.
- REDONDO, Agustín, *Otra manera de leer el Quijote*, Madrid: Castalia, 1998.
- RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Salvador, «Societat i formació mèdica: L'hort de les Herbes de València», *Gimbernat*, 19 (1993).
- SALVÀ, Pedro, *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, 1869.
- SANCHIS GUARNER, Manuel, *La ciutat de València*, València: Cercle de Belles Arts, 1972.
- SANTAMARÍA, Álvaro, *El Consell General de Valencia en el tránsito a la modernidad*, València: Biblioteca Valenciana, 2000.
- TEIXIDOR, Josef, *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas donde con instrumentos auténticos se destruye lo fabuloso dejando en su debida estabilidad lo bien fundado*, València: Imprenta Vives Mora, 1895.
- TORRES AMAT, Félix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Verdaguier, 1836. [Edició digital de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alacant, 2006]
- VALSALOBRE, Pep; ROSSICH, Albert, *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: UOC, 2007.
- VICH, Álvaro de; VICH, Diego de, *Dietario Valenciano (1619-1632)*, València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1921.
- VICIANA, Martí de, *Libro segundo de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València, 1564.
- VICO MONTEOLIVA, Mercedes, *La Universidad de Valencia en el siglo XVI*, València: Ed. Rubio Estelar, 1982.
- XIMENO, Vicente, *Escritores del Reyno de Valencia, chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII hasta el de MDCCXLVIII*, València: París-Valencia, 1980.
- ZURITA, Jerónimo, *Anales de Aragón*, I, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1998.